

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

ЧЕРНУХА ТЕТЯНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК: [378+339.9]:330.8(477)(043.3)

**КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В
УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, Міністерство освіти і науки України, м. Харків.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Липов Володимир Валентинович,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця,
професор кафедри міжнародної економіки та
менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Каленюк Ірина Сергіївна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана», професор
кафедри міжнародного менеджменту;

кандидат економічних наук
Помінова Ірина Іванівна,
Харківський державний університет харчування та
торгівлі, доцент кафедри міжнародної економіки,
економічної теорії та права.

Захист відбудеться « 25 » вересня 2020 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.01 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61002, м. Харків, вул. Мироносицька, 1, ауд. 2-14.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий « 25 » серпня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Володимир СОБОЛЄВ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Система вищої освіти України розвивається в умовах зростання відкритості національної економіки та активної інтеграції в глобальну систему господарювання. За цих обставин зростає значення вдосконалення теоретико-методологічних засад дослідження комплементарної зумовленості взаємозв'язку інституціональної архітектури соціально-економічних систем (СЕС) країн світу в цілому та тієї її складової, що забезпечує підготовку та підвищення професійної кваліфікації людських ресурсів в контексті розширення можливостей їх запозичення в процесі інституціональних трансформацій в Україні.

Пошук шляхів забезпечення якісного розвитку вищої освіти України спонукає до вивчення інституціональних елементів освітніх систем інших країн, що належать до різних соціально-економічних моделей (СЕМ). Теоретичні засади інституціональних досліджень закладено в роботах М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Манхейма, В. Нечаєва, Т. Парсонса, Р. Ріхтера, Г. Спенсера. Визнаними зарубіжними науковцями у сфері інституціональних досліджень є: Р. Коуз, С. Кірдіна, Д. Норт, Р. Нуреев, Е. Фуруботн, Ф. Хайєк, Дж. Ходжсон. Вивченню інституціональних перетворень в трансформаційній економіці присвятили роботи такі дослідники, як: А. Гриценко, Н. Литвиненко, Ю. Пилипенко, С. Степаненко, В. Соколов, В. Тамбовцев, С. Тютюнникова, О. Яременко. Основи дослідження інституціональної комплементарності закладено в роботах таких учених, як: Б. Амабле, М. Аокі, Р. Діг, М. Хопнер. Значний внесок у дослідження інституціональної комплементарності внесли такі науковці, як: О. Безсонова, А. Гриценко, В. Дементьєв, С. Кирдіна, Ю. Латов, В. Липов, Р. Нуреев, В. Полтерович, В. Уланов, В. Умніков, С. Фатєєва, Б. Шевчик, В. Якубенко, О. Яременко. Значний внесок у вивчення освітніх систем з точки зору інституціональної складової вищої освіти та її впливу на формування людського, інтелектуального капіталу внесли такі дослідники: В. Андрущенко, В. Астахов, С. Барнс, Л. Батченко, В. Вольчик, В. Вахштайн, В. Липов, І. Каленюк, Р. Капченко, Б. Кларк, О. Охріменко, І. Помінова, І. Тимошенко.

Особливої уваги потребує дослідження інституціональної складової системи вищої освіти України. Трансформаційний процес в економіці країни справляє вплив на систему вищої освіти. Тому постає завдання дослідження освітніх систем світу для можливості впровадження їх інституціональних елементів в український освітній простір.

Теоретичний і практичний інтерес до означених питань зумовлюється об'єктивною потребою студіювати освітній досвід країн англосаксонської, узагальненої західноєвропейської соціал-демократичної (континентальної), далекосхідної патріархально-корпоративної СЕМ. У цьому контексті доцільним виглядає дослідження інституціональних елементів освітніх систем з точки зору інституціональної архітектури.

Перспективною та недостатньо дослідженою проблематикою в контексті вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку України є розробка теоретичної моделі інституціональних змін у вищій освіті, як невід'ємного

елемента економічної системи, в умовах глобалізації. Окреслені проблеми й напрямки їх вирішення зумовили актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планової теми НДР Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця “Соціально-економічне забезпечення діяльності домогосподарств” (№ держ. реєстрації 0119U102003). Особисто дисертантом підготовлено підрозділ 1.3 «Роль вищої освіти в інституціональному забезпеченні соціально-економічного розвитку домогосподарств: фінансовий аспект», в якому розкрито роль вищої освіти у забезпеченні соціально-економічного розвитку домогосподарств, інституціональні засади організації фінансування вищої освіти з боку домогосподарств, представлено результати порівняльного аналізу участі домогосподарств у фінансуванні систем вищої освіти в основних СЕМ країн світу (довідки від 03.06.19 № 22/2019 та від 01.10.19 № 19/86-29-189).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розробці теоретико-методологічних засад дослідження інституціональної архітектури систем вищої освіти як елемента національної системи господарювання, визначення вихідних засад її формування, розвитку та інтеграції в глобальний освітній простір в контексті економічних перетворень в Україні. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- розкрити зміст еволюції вищої освіти в умовах економічної глобалізації;
- розкрити особливості інституціональної архітектури систем вищої освіти;
- визначити теоретичні основи методології компаративного аналізу систем вищої освіти країн світу;
- розкрити інституціональну зумовленість розвитку інститутів вищої освіти, як елементів економічної системи;
- виявити соціокультурне підґрунтя формування інституціональної специфіки моделей організації вищої освіти країн світу;
- виокремити специфіку інституціональних блоків вищої освіти основних СЕМ країн світу;
- виявити соціокультурні, історичні та економічні передумови формування інституціональних основ вищої освіти в Україні;
- визначити особливості трансформації інституціональної комплементарності системи вищої освіти в Україні;
- запропонувати теоретико-методологічні засади розвитку інституціонального забезпечення системи вищої освіти України в контексті економічних перетворень та глобалізації.

Об'єктом дослідження є процес трансформації інституціональних структур систем вищої освіти країн світу в умовах економічної глобалізації.

Предметом дослідження є реформування інституціональних елементів системи вищої освіти як складової національних господарських комплексів.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження використовувались такі загальнонаукові методи: діалектичний (рушійні сили та механізми розвитку інституціональної складової освітніх систем), історичний (історія розвитку системи вищої освіти), статистичного аналізу даних (визначення

особливостей економічного забезпечення функціонування інституціональної складової систем вищої освіти відмінних СЕМ); компаративного аналізу (виявлення специфіки інституціональних елементів систем вищої освіти різних країн); структурний (дослідження структурної комплементарності інституціональних елементів системи вищої освіти); функціональний (дослідження функціональних взаємозв'язків між інституціональними елементами системи вищої освіти); структурно-функціональний (характеристика основних елементів інституціонального середовища системи вищої освіти у співвідношенні їх структури та відповідних функцій); системний (аналіз вищої освіти як цілісної системи); еволюційний (дослідження послідовності розгортання етапів формування системи вищої освіти в Україні); економічної аналогії (виокремлення країн-представників відмінних СЕМ); етнометричний (визначення впливу ціннісних орієнтацій національних культур господарювання, отриманих в ході глобальних досліджень, на особливості систем вищої освіти країн світу). В процесі дослідження використання вказаних методів передбачало застосування наступних інструментів: аналізу та синтезу (характеристика закономірностей інституціонального розвитку системи вищої освіти); індукції та дедукції (узагальнення й систематизація окремих фактів про структурні елементи освітнього простору).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

Вперше:

- обґрунтовано комплементарні засади взаємодії ролей та функцій основних складових інституціонального устрою систем вищої освіти, як передумови поглиблення дослідження особливостей розвитку національних систем освіти та підстави для відбору й впровадження їх інституціональних елементів в український освітній простір на основі комплексної характеристики інституціональних елементів системи вищої освіти в рамках ієрархії підстав інституціональної архітекtonіки соціально-економічної системи;

- розкрито суперечливий характер сучасного розвитку змісту вищої освіти, що полягає у поєднанні, з одного боку, формування поглибленої спеціалізації та диференціації професійних кваліфікацій з боку закладів вищої освіти, обумовлених пошуком власної конкурентної ніші на ринку освітніх послуг, та, з іншого, - зростанням запиту на універсальні трансферабельні знання з боку ринку праці, зумовленим станом та тенденціями розвитку економіки.

Удосконалено:

- методологічні засади дослідження впливу переважаючих ціннісних орієнтацій національних культур господарювання на формування специфіки інституціональної структури систем вищої освіти, на основі комплексного використання базових понять інституціональної архітекtonіки та крос-культурного й компаративістського підходів;

- теоретичне обґрунтування важливої ролі систем вищої освіти як інструмента інтеграції країн світу до капіталістичної світ-системи в умовах глобалізації. Доведено, що входження до ядра означеної системи забезпечує така вища освіта, яка формує професіоналів, зорієнтованих на створення нового знання, розробку та впровадження в економічну практику інноваційних рішень; до протопериферії – освіта, яка зорієнтована на формування навичок з освоєння та

використання нових знань; до периферії – система вищої освіти, що спрямована на ретрансляцію усталеного знання.

дістали подальшого розвитку:

- теоретичне обґрунтування суперечливого характеру формування інститутів виробничих відносин в системі вищої школи, проявом якого є поєднання необхідності підтримки високого рівня академічної свободи з посиленням ролі та значення якісної організації сумісно-розділених відносин в процесі забезпечення науково-дослідних та навчально-виховних функцій закладів вищої освіти, єдність матеріальних і нематеріальних мотивів праці професорсько-викладацького складу, складність визначення ефективності роботи викладача;

- характеристика, на основі компаративного аналізу освітніх систем країн світу, ключових особливостей інституціональної структури національної системи вищої освіти в Україні: збереження провідної ролі держави – як власника, та скорочення – як інвестора ЗВО; поєднання принципово відмінних форм координації освітнього процесу (ієрархічної – адміністративної та горизонтальної – за змістом дисциплін, що викладаються); збереження стабільно низького рівня впливу на зміст вищої освіти з боку корпоративного та суспільного капіталу.

Теоретичне й практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що основні результати, висновки та рекомендації дисертаційної роботи можуть слугувати теоретико-методологічною основою для аналізу процесів трансформації інституціональних засад системи вищої освіти в Україні та її вдосконалення, а також можуть бути використані в роботі органів державної влади, місцевих громад, закладів вищої освіти.

Головним практичним результатом роботи є визначення ризиків, пов'язаних з суперечностями в інституціональному забезпеченні дієвості діяльності закладів вищої освіти, що виникають в процесі трансформації національної економіки й обґрунтування способів їх мінімізації шляхом збереження та відповідної трансформації комплементарних підвалин інституціональної архітектури системи вищої освіти в Україні.

Результати дослідження використовуються в процесі викладання навчальних курсів «Глобальна економіка» та «Світове господарство та міжнародні економічні відносини» на факультеті міжнародних економічних відносин Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (довідка від 07.02.2020 № 20/86-29-37) .

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися й одержали схвалення на 8 міжнародних науково-практичних конференціях: міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасної економіки» (м. Запоріжжя, 15–16 травня 2015 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку світової економіки» (м. Харків, 18 травня 2018 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Smart education in a smart society: possible ways of adaptation» (м. Харків, 14 лютого 2019 р.), міжнародній науковій конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (м. Харків, 30 – 31 травня 2019 р.), міжнародній науковій конференції «Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу» (м. Харків, 11 квітня 2019 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні

тенденції розвитку освіти, науки та технологій» (м. Бахмут, 16 – 17 травня 2019 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, освіта, технології в контексті глобальних трансформаційних імператив розвитку» (м. Черкаси, 16–17 жовтня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ» (м. Київ, 16–17 листопада 2019 р.).

Особистий внесок здобувача у статтях [2] та [6], що зазначені у переліку публікацій за темою дисертації і написані у співавторстві з науковим керівником, розкрито у бібліографічному описі цих праць. З них у дисертації використано лише ті положення та ідеї, що належать здобувачу.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 6,52 д. а., у т. ч. 7 статей у наукових фахових виданнях України (з яких 3 статті – у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз, загальним обсягом 5,74 д. а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 249 сторінок комп'ютерного тексту. Основний зміст роботи викладено на 191 сторінці. Дисертація включає 18 таблиць, 18 рисунків. Список використаних джерел складається із 324 найменувань і займає 31 сторінку. Дисертація має 6 додатків обсягом 12 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наведено основні наукові результати, визначено їх теоретичну та практичну значимість.

У першому розділі – «Методологічні засади дослідження комплементарності еволюції та розвитку інституціональних складових системи вищої освіти» розглянуто теоретичні засади та існуючі методологічні підходи до дослідження інституціональних механізмів систем вищої освіти (ВО). Автором визначено методологічні засади та інструменти дослідження системи ВО на основі використання теоретико-методологічних напрацювань сучасного інституціоналізму.

Дисертантом комплексно проаналізовано інституціональні складові системи ВО, їх комплементарний взаємозв'язок. Останній дає змогу виявити структурну і функціональну взаємодію інститутів у системах ВО в різних СЕМ. Комплексне використання структурно-функціонального, еволюційного, компаративного, системного методів уможливило аналіз процесу еволюції інституціональної складової системи ВО в умовах глобалізації та розробку рекомендацій щодо вдосконалення її інституціонального розвитку.

В роботі визначено інституціональний механізм функціонування ВО, під яким розуміється сукупність її інституціональних елементів, які в межах своєї компетенції вирішують завдання щодо формування обсягу і змісту, а також реалізації освітніх послуг. Автором розкрито роль, функції та приклади елементів системи ВО з точки зору концепції інституціональної архітекτονіки (табл. 1).

Інституціональна архітектура (ІА) системи вищої освіти

Рівень	Елемент ІА ВО	Роль / функції елементів ІА ВО	Приклади
Нано	Цінності	Світоглядні засади формування специфіки системи ВО.	Специфіку функціонування ВО зумовлюють особливості сприйняття таких цінностей як: К / І, ДВ, НН, Ф / М* (за Г. Хофстеде).
	Індивідуальні знання, вміння, навички	Знання як передумова - для викладачів, результат - для студентів;	Професійні знання – зорієнтовані на специфіку фірми, галузі або універсальні, трансферабельні знання.
	Інституційно-ональні форми	Організаційні форми, що забезпечують надання освітніх послуг.	1.Види (лекції, семінари, тренінги, тощо), тривалість учбових занять; 2.Місце проведення заняття (аудиторне, виїзне); 3.Форма навчання (очна, вечірня, заочна), тощо
	Інституційно-ональні функції	Завдання, мета існування інституціональної форми.	1.Підготовка спеціалістів з ВО, наукових кадрів; 2. Підвищення кваліфікації / перекваліфікація; 2. Друга і більше освіта, тощо.
	Організаційні рутини	Норми взаємодії. Дія яких обмежена конкретним ЗВО.	Положення, документація щодо звітності та організації діяльності навчального процесу конкретного ЗВО.
Мікро	Колективні конвенції	Встановлення домовленостей про алгоритми координації аспектів діяльності з надання освіти.	Угоди про: взаємне визнання дипломів ВО, документів про освіту та вчені звання; узгодження спільних вимог, критеріїв, стандартів національних систем ВО; здійснення спільних програм і проектів ВО, тощо.
	Інституції	Організація стандартизованої взаємодії в освіті	Закони, правила, норми, положення, що регламентують освітню діяльність; освітні програми і стандарти.
	Інституційно-ональні органи	Сукупність інституцій, що забезпечують виконання окремих функцій ЗВО.	Комплекси норм, що забезпечують виконання окремих функцій ЗВО (методичне, матеріально-технічне забезпечення, навчального процесу).
	Інститут (Організаційні форми)	Функція координації і мінімізація трансакційних витрат в межах ЗВО.	Провідні університети, професійні асоціації, державні організації і установи з питань освіти.
Мезо	Інституційно-ональні блоки (КУ, Ф, МВ, ВВ, Н і ПК, І)*.	Забезпечення управління, фінансування, виробничих відносин, підготовки персоналу ЗВО та інноваційного розвитку системи ВО.	КУ – забезпечення ефективного управління ресурсами ЗВО; Ф – фінансування освіти; МВ - організація навчального процесу в ЗВО; ВВ – відносини між керівництвом та професорсько-викладацьким складом; Н і ПК – підготовка викладацького складу ЗВО; І – інновації у ВО
Макро	Базові інститути	Регулювання основних сфер суспільних відносин в системі ВО.	Ідеологічні: субсидіарна / комунальна ідеологія; Політичні: федеративна / унітарна система; Економічні: ринкова/роздаткова економіка.
	Соціально-економічні системи (СЕС)	Формування та взаємодія ключових якостей елементів ІА системи ВО	Національні системи ВО: Американська, Німецька, Французька, Українська системи ВО.
Мега	Соціально-економічні моделі (СЕМ)	Об'єднання в межах СЕМ близьких за інституціональною архітектурою СЕС ВО.	Англо-американська; західноєвропейська соціал-демократична; далекосхідна патріархально-корпоративна; країни постперехідного капіталізму.
	Інтеграційні союзи,гло-бальне господарство	Позиціонування ЗВО та системи ВО в цілому у світовому, європейському просторах.	Академічні обміни викладачів, студентів, аспірантів, участь в міжнародних конференціях, семінарах, відрядження професорсько-викладацького складу, тощо.

* І/К – індивідуалізм/колективізм, НН – несприйняття невизначеності, ДВ – дистанція влади, М/Ф – маскуліність/фемініність, КУ – корпоративне управління, Ф – фінансування, МВ – моделі виробництва, ВВ – виробничі відносини, Н і ПК – навчання і підготовка кадрів, І – інновації. Джерело: розроблено автором.

Інституціональні елементи системи ВО структурно і функціонально взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємодоповнювані. Специфіка інституціонального механізму виконання цього завдання залежить від засад структурування соціально-економічних відносин в суспільстві, що закладаються на рівні соціальних орієнтацій національних культур господарювання.

У другому розділі – «Компаративний аналіз освітніх систем країн світу» визначено специфіку комплементарної зумовленості відносин в системі ВО, як галузі економіки. Під інституціональною комплементарністю розуміється взаємозв'язок, взаємодоповнюваність елементів економічної системи за якою її складові, залишаючись відносно самостійними, є взаємозалежними. Структурна комплементарність базується на принципі подібності інститутів, функціональна – відображає механізм функціонування інститутів. У таблиці 2 наведені усереднені показники, що характеризують особливості системи ВО, як галузі економіки, в основних СЕМ.

Таблиця 2

Усереднені показники, що характеризують особливості системи вищої освіти основних СЕМ

СЕМ	Країни-представники	Релігійні конфесії, що домінують	Середній показник рівня витрат ВО, %	Середній показник індексу рівня освіти	Середня частка відповідної вікової когорти з ВО від всього населення, %
Англо-саксонська ліберальна	США	П - 56%, К- 28%, Іуд. - 2%, інші - 4%, не визначені віросповідання - 10%;	5,6	0,907	73,8
	Великобританія	П і К – 65 %, М – 25 %; І- 10%.			
	Канада	К - 46%, П - 36%, інші - 18%			
	Ірландія	К- 91,6%, П- 2,5%, інші 5,9%			
	Австрія	К- 78%, П- 5%, М та інші -17%			
Континентальна	Франція	К - 84%, П - 2%, І - 1%, М-2%, не визначені віросповідання - 1%	5,6	0,856	63,95
	Німеччина	П-34%, К- 34%, М- 3,7%, інші - 28,3%			
	Італія	К, П, зростає число М			
	Швеція	Пл. - 87%; К, Пр, П, М, І, Б – 13%			
Далекосхідна патріархально-корпоративна	Японія	С і Б - 84%, інші 16%	4	0,745	65,7
	Китай	А -94%, Д, Б, М 2%, Х- 4%			
	Тайвань	Б, Конф. і Д 93%, Х - 4,5%, інші 2,5%			
	Республіка Корея	Х- 49%, Б 47%, Конф.- 3%, інші 1%			
Постперехідний капіталізм	Україна	Пр, уніати, П,І.	4,7	0,837	77,42
	Росія	Пр, М, Б, І та інші			
	Польща	К- 95% ; Пр і П- 5%			
	Білорусь	Пр- 80%, інші (К, П, І і М) 20%			

* Б - буддисти, П – протестанти, К – католики, Конф. – конфуціанці, Па- протестанти-англікани, Пл – протестанти-лютерани, М – мусульмани, Х – християни, С – синтоїсти, Пр – православні, І – іудеї, Інд – індуїсти, Д – даосісти, А – атеїсти. Джерело: розроблено автором.

Автором доведено, що особливості національної культури справляють вплив на мотивацію діяльності студентів, викладачів, організаційну структуру ЗВО та системи ВО в цілому (табл. 2). Дослідження інституціональних елементів систем

вищої освіти різних СЕМ дозволяє визначити відмінності їх інституціонального устрою. Соціальні орієнтації національних господарських культур зумовлюють специфіку комплементарних відносин інституціональних блоків у системі ВО різних СЕМ.

Дисертантом визначено специфічні відмінності в інституціональних блоках системи ВО відмінних СЕМ (табл. 3). Вони через структурну та функціональну комплементарність впливають на специфіку фінансових, інноваційних систем, виробничих відносин, навчання і підготовку кадрів, моделей виробництва систем ВО країн, що належать до різних СЕМ (табл. 3).

Таблиця 3

Відмінності інституціональних блоків системи вищої освіти відмінних СЕМ

Інституціональний блок	СЕМ та притаманні їм цінності*		
	Англосаксонська	Континентальна	Далекосхідна патріархально-корпоративна
Засадничі ціннісні підстави	виражений І, помірне НН, незначна ДВ, значний рівень М*	виражений І (у більшості країн), переважне НН, помірний показник ДВ, значний рівень Ф.	К, значне НН, суттєва ДВ (є виключення), пропорційність між М/Ф. Японія – високий рівень М.
Корпоративне управління	- ЗВО як корпорація; - науково-освітні програми замість кафедр	- наявність кафедр	- науково-дослідні секції замість кафедр
Фінансування	домінування приватного фінансування	перевага державного фінансування	домінування приватного фінансування
Виробничі відносини	- індивідуалізація строкових трудових договорів; - президент ЗВО призначається власником	- укладання строкових або постійних трудових договорів; - ректор ЗВО - виборна посада	- праця на основі строкових договорів (зміст та оплата узгоджується індивідуально); - президент ЗВО - виборна посада
Навчання і підготовки кадрів	- професійні знання - індивідуальний капітал; - виражена академічна мобільність; - мінімізація залежності професійного зростання викладачів від колективу, в якому вони працюють	- професійні знання – індивідуальний, корпоративний капітал; - розвивається академічна мобільність в країнах ЄС. - прагнення до колективних проектів професійної підготовки викладачів	- розвивається академічна мобільність аспірантів; - професійні знання – колективний капітал; - залежність професійного зростання від колективу
Моделей виробництва	- кампусна система; - не існує академічних груп. Індивідуальні програми – навчання студентів	- студенти переважно живуть в будинках, що розосереджені в місті, де знаходиться ЗВО; - є академічні групи	- студенти проживають з сім'єю або у гуртожитку; - є академічні групи
Інновацій	формування нового інноваційного продукту (нові форми організації навчання)	вдосконалення технології виробництва продукту, що вже існує	вдосконалення інноваційного продукту в ході надання освітніх послуг

Примітки: * І/К – індивідуалізм/колективізм, НН – несприйняття невизначеності, ДВ – дистанція влади, М/Ф – маскуліність/фемінність.

Джерело: розроблено автором.

Дослідження впливу ціннісних орієнтацій на інституціональну систему ВО дозволило зробити висновок про необхідність врахування відповідної їх специфіки в процесі можливого запозичення окремих інституціональних елементів у систему ВО України.

У третьому розділі – «Реформування вищої освіти України в умовах економічної глобалізації» проаналізовано процеси виникнення, становлення й трансформації системи ВО України в ході економічної глобалізації та запропоновано теоретико-методологічні засади розвитку її інституціонального устрою.

Українська вища школа є закономірним результатом історичного розвитку народного господарства країни. Приватизація, кардинальне скорочення частки державної власності, отримання незалежними виробниками права на ведення підприємницької діяльності та використання найманої робочої сили, сприяли декомунітаризації вихідних засад структурної комплементарності інституціонального устрою вищої освіти. Трансформаційна криза, послаблення гарантій зайнятості, прогрес технологій виробництва, розвиток малого підприємництва зумовили фундаментальні зміни підстав формування функціональної комплементарності інституціональних елементів системи ВО. Важливим наслідком стала зміна ролей ключових стейкхолдерів (держави, приватних підприємств, тощо) та поступова переорієнтація суттєвої частини попиту як зі сторони роботодавців, так зі сторони майбутніх найманих працівників зі специфічних, вузькоспеціальних на універсальні знання та професійні кваліфікації.

Автором визначено специфіку інституціональних блоків національної системи ВО, що зумовлюється ціннісними орієнтаціями національної культури (табл. 4).

Таблиця 4

Специфіка головних інституціональних блоків системи вищої освіти України в умовах економічної глобалізації

Інституціональний блок	Особливості
<i>Виробничі відносини</i>	<ul style="list-style-type: none"> - система виборності керівних органів ЗВО України; - зберігаються суттєві гарантії зайнятості; - індивідуалізація трудових відносин й обмеження терміну їх дії
<i>Фінансування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - провідна роль держави у якості власника ЗВО та фінансиста; - розвиток місцевого самоврядування, суттєве розширення його фінансової бази → можливості отримання регіональними ЗВО грошових коштів за участь в проектах розвитку місцевих співтовариств; - очікується суттєве розширення отримання грантового фінансування наукової та навчальної діяльності національних ЗВО.
<i>Корпоративне управління</i>	<ul style="list-style-type: none"> - пріоритет державної форми власності → збереження єдиної керівної ролі. - нестабільність політичної ситуації → зведення нанівець потенціалу орієнтації на довгострокові програми розвитку системи ВО в цілому
<i>Моделей виробництва</i>	<ul style="list-style-type: none"> - постійне поглиблення дисциплінарної диференціації, збільшення кількості галузей знань (напрямів підготовки), спеціальностей → загострення протистояння між універсальними та специфічними знаннями; - суміщення організаційних форм координації внутрішньої взаємодії – дисциплінарної (за змістом знань) та кафедральної (за ієрархією функцій в межах ЗВО)
<i>Навчання і підготовка кадрів</i>	<ul style="list-style-type: none"> - співвідношенням пріоритетів між індивідуальними, суспільними витратами на формування професійних кваліфікацій та їх сприйняттям як суспільного або індивідуального капіталу; - збереження традиції академічного інбридингу → ЗВО зацікавлений в підготовці власних професорсько-викладацьких кадрів

Джерело: розроблено автором.

Професійні кваліфікації в українській національній системі ВО набули значення одночасно індивідуального, корпоративного (конкретні ЗВО) і суспільного капіталу. Відповідно держава, ЗВО та самі індивіди приймають активну участь у їх формуванні. Національна система підготовки кадрів для ЗВО виявляється відмінною, як від моделі англосаксонських країн, в яких мінімізується участь держави в цьому процесі, так і від моделі, що діє в більшості країн Європи, де традиції корпоративізму в сфері формування професійних знань розповсюджуються на цілі галузі економіки.

Трансформація національної економіки зумовила необхідність суттєвої корекції навчального профілю значної кількості українських ЗВО. Додаткові проблеми створює демографічна криза, суттєве скорочення кількості випускників середньої школи – потенційних майбутніх абітурієнтів. Альтернативою закриттю відповідних ЗВО може слугувати створення на основі об'єднання групи ЗВО потужних регіональних навчально-дослідних центрів.

ВИСНОВКИ

Дисертація містить теоретичні узагальнення та нові наукові положення, які у своїй сукупності вирішують актуальне наукове завдання розробки теоретико-методологічних засад дослідження інституціональної архітекtonіки систем вищої освіти, як елемента національної системи господарювання, визначення вихідних засад її формування, розвитку та інтеграції в глобальний освітній простір в контексті економічних перетворень в Україні.

1. Економічна глобалізація справляє суттєвий вплив на трансформацію інституціональної складової системи вищої освіти в Україні. Одночасно зростають як можливості так і загрози, що породжуються виходом українських ЗВО на висококонкурентний глобальний ринок освітніх послуг. Глобальне домінування ідеології ринкового лібералізму та вдосконалення інформаційних технологій забезпечують уніфікацію термінології та мови наукового спілкування, навчальних програм, системи наукових звань та посад професорсько-викладацького складу, стандартів оцінки якості, критеріїв попиту на вищу освіту, зумовлюють перегляд умов фінансування в бік сприйняття професійних знань перш за все як приватного блага.

2. Інституціональні елементи національної системи вищої освіти мають комплексний характер, комплементарно взаємопов'язані між собою. Застосування структурно-функціонального та системного підходу дозволило проаналізувати інституціональну структуру системи вищої освіти, розкрити й конкретизувати ролі, функції основних елементів інституціонального середовища системи вищої освіти. Комплексний підхід і структурування ключових елементів системи вищої освіти в рамках ієрархії підстав інституціональної архітекtonіки дав змогу класифікувати інституціональні складові системи вищої освіти й дослідити комплементарні засади їх взаємодії, як передумови поглиблення дослідження особливостей, тотожності та відмінності розвитку освітніх систем різних країн.

3. Використання компаративного аналізу забезпечує можливість вибору дієвих інструментів та методів дослідження системи вищої освіти. В його основі

визначення особливого й відмінного у інституціональному устрої різних національних систем вищої освіти, її відмінностей інституціональної архітектури СЕС в цілому та окремих їх складових. Це, в свою чергу, створює підстави відбору інституціональних елементів, які можуть бути запозичені в процесі економічних трансформацій національної системи вищої освіти.

4. Інституціональні елементи систем вищої освіти структурно і функціонально взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємодоповнюють інші складові відповідних СЕС. Їх функціональна роль полягає у забезпеченні формування нового знання та його ретрансляції наступному поколінню. Специфіка інституціонального механізму виконання цього завдання (функціональна комплементарність) залежить від засад структурування соціально-економічних відносин в суспільстві (структурна комплементарність), перш за все спрямованості пріоритетів на індивідуальне або суспільне, що закладаються на рівні соціальних орієнтацій національних культур господарювання. Специфіка окремих СЕМ та відповідних систем вищої освіти задається на рівні інституціональних механізмів подолання суперечності між індивідуальним і суспільним в економічних відносинах.

5. Дослідження інституціональних елементів систем вищої освіти провідних СЕМ дозволяє визначити загальні й специфічні ознаки інституціонального устрою освітніх систем країн світу. Соціальні орієнтації національних культур господарювання зумовлюють специфіку комплементарної взаємодії інституціональних блоків вищої освіти відмінних СЕМ. Особливості культури втілюються у специфічних інституціональних формах й організації їх супідрядності (структурна комплементарність). Відмінність характеристик кожного елемента вказує на відповідні розбіжні ознаки систем вищої освіти. Одночасно наявність спільних рис зумовлюється необхідністю забезпечення певних стандартних функціональних ролей інституціональних утворень як елементів економічної системи (функціональна комплементарність). Відповідно взаємодія структурної та функціональної складових механізму забезпечення інституціональної комплементарності зумовлює особливості інституціонального устрою систем вищої освіти окремих СЕМ і країн світу. Механізм дуальної взаємодії складових інституціональної комплементарності зумовлює формування специфічних рис інституціональних блоків фінансування, виробничих відносин, навчання і підготовки кадрів, моделей виробництва й запровадження інновацій у сфері вищої освіти країн, що належать до відмінних СЕМ.

6. Структурна комплементарність інституціональних складових системи вищої освіти України засновувалась на комунітаристських засадах. У свою чергу, їх функціональна комплементарність вибудовувалась на кількох рівнях: як відповідність завданням формування спеціалістів-професіоналів, професійні компетентності яких задовольняють потреби економіки; як здатності системи управління вищою школою ефективно виконувати свої функції та, як внутрішня комплементарність інституціональних елементів ЗВО. В результаті трансформаційних перетворень відбулася зміна кількісних і якісних засад структурної та функціональної складових комплементарної взаємодії інституціональних елементів системи вищої освіти.

7. Інституціональне облаштування виробничих відносин в українській системі вищої школи ускладнюється суперечливим поєднанням необхідності підтримки високого рівня академічної свободи з посиленням ролі та значення якісної організації сумісно-роздільних відносин в ході забезпечення навчально-виховних функцій ЗВО, єдністю матеріальних і нематеріальних стимулів та мотивів праці професорсько-викладацького складу, неможливістю безпосереднього визначення ефективності роботи викладача, й, відповідно, коректних критеріїв оцінки його праці. Індивідуалізація відповідальності професорсько-викладацького складу за результати своєї діяльності знайшла втілення в запровадженні практики укладання індивідуальних строкових договорів.

8. Специфіка інституціонального блоку фінансового забезпечення діяльності ЗВО зумовлюється змінами його джерел. Скорочення частки державного фінансування супроводжується активізацією залучення альтернативних джерел фінансування, перш за все, за рахунок розширення частки студентів, що навчаються на комерційних засадах. Разом із тим, не в повній мірі використовуються такі напрями фінансової підтримки ЗВО як: участь у науково-практичних дослідженнях і впровадженнях на замовлення підприємств і місцевих співтовариств; грантова підтримка наукової та навчальної активності ЗВО з боку державних і недержавних органів і організацій, міжнародних та іноземних структур; залучення на комерційних засадах іноземних студентів; спонсорська підтримка з боку випускників та отримання доходів від ендаумент-фондів.

9. Стратегія розвитку системи вищої освіти України спрямована на зростання диференціації напрямків, за якими ведеться навчання, що відповідає особливостям національної культури, але водночас випадає з загальної орієнтації національної економіки на повну лібералізацію ринку та індивідуалізацію суб'єктів господарювання. Скорочення гарантій зайнятості з боку роботодавця та активізація політики зайнятості з боку держави зумовлюють переорієнтацію запиту з боку найманих працівників зі специфічних вузько професіональних знань, навичок та кваліфікацій, як форми їх особистого капіталу, що може бути знецінена в разі втрати роботи, на універсальні, трансферабельні, більш затребувані на ринку праці.

10. Структурна перебудова національної економіки, демографічна криза, суттєве скорочення кількості випускників середньої школи, зростання кількості українців, що навчаються за кордоном, зумовлюють необхідність суттєвої корекції діяльності системи вищої освіти, що ґрунтується на теоретико-методологічних засадах розвитку її інституціонального забезпечення. Альтернативою закриттю ЗВО, що веде до втрати багаторічних напрацювань в сферах матеріально-технічного, знанневого та людського капіталу, може слугувати створення на основі їх об'єднання потужних регіональних навчально-дослідницьких центрів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Чернуха Т. С. Система вищої освіти в контексті інституціональної теорії / Т. С. Чернуха // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2018. – № 6 (18). – С. 28 – 33 (0,62 д.а.).

2. Чернуха Т. С. Особливості трансформації засад інституціональної комплементарності української системи вищої освіти / В. В. Липов, Т. С. Чернуха // Науковий електронний журнал «Проблеми економіки та політичної економії». – 2019. – № 1 (8). – С. 168 – 191 (1,5 д.а.; особисто дисертантом розкрито особливості забезпечення комплементарної взаємодії ЗВО з державою, секторами великих і малих приватних підприємств, місцевими співтовариствами та домогосподарствами, як споживачами освітніх послуг).

3. Чернуха Т. С. Особливості інституціональних блоків системи вищої освіти України в умовах економічних трансформацій та глобалізації / Т. С. Чернуха // *Development Management*. – 2019. – № 3. – С. 54 – 67 (1,08 д.а.).

4. Чернуха Т. С. Елементи системи вищої освіти в рамках ієрархії підстав інституціональної архітектури / Т. С. Чернуха // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 13. – С. 13 – 16 (0,6 д.а.).

Статті у наукових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Чернуха Т.С. Інституціональні передумови формування систем вищої освіти країн світу: порівняльний аналіз / Т. С. Чернуха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2018. – № 22. – С. 103 – 107 (0,56 д.а.).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*.

6. Чернуха Т. С. Компаративний аналіз в дослідженні систем вищої освіти / В. В. Липов, Т. С. Чернуха // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2019. – Вип. 1, Ч. 53. – С. 27 – 33 (0,88 д.а.; особисто дисертантом розкрито найбільш розповсюджені напрямки компаративного аналізу систем вищої освіти та визначено загальне, одиничне та особливе у їхньому інституціональному устрої). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*.**

7. Чернуха Т. С. Об'єднання ЗВО, як перспектива розвитку інституціональної системи вищої освіти в умовах глобалізації / Т. С. Чернуха // Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ». – 2019. – № 5. – С. 100 – 103 (0,5 д.а.). **Видання включено до міжнародної наукометричної бази *Index Copernicus*.**

Статті в інших наукових виданнях:

8. Чернуха Т. С. Вплив культури на організацію систем вищої освіти в умовах глобалізації / В. В. Липов, Т. С. Чернуха // *Vzdelávanie a spoločnosť IV. Medzinárodný nekonferenčný zborník*. – Presov, 2019. – С. 206 – 216 (0,76 д.а., особисто дисертантом розкрито вплив національних особливостей ціннісних орієнтацій на організацію освітнього процесу).

Матеріали і тези наукових конференцій:

9. Лукашева Т. С. Інституціональна складова дослідження вищої освіти в Україні / Т. С. Лукашева // Проблеми сучасної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 15–16 травня 2015р.). – Запоріжжя: Східноукраїнський інститут економіки та управління, 2015. – С. 18 – 20. (0, 15 д.а.).

10. Чернуха Т.С. Освіта як соціальний інститут в умовах глобалізаційних перетворень / Т.С. Чернуха // Сучасні тенденції розвитку світової економіки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18 травня 2018р.). – Харків: Харківський автомобільно-дорожній університет, 2018. – С. 242 – 243. (0, 2 д.а.).

11. Чернуха Т.С. Зміни інституціональних форм системи вищої освіти при впровадженні smart-освіти // Т.С. Чернуха // Smart education in a smart society: possible ways of adaptation: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 14 лютого 2019р.). – Народна українська академія, 2019. – С. 238 – 242. (0, 3 д.а.).

12. Чернуха Т.С. Інституціональна система вищої освіти як інструмент забезпечення соціального розвитку в контексті інтеграції України до ЄС / Т.С. Чернуха // Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця: тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Харків, 30 – 31 травня 2019 р.). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – С. 180 – 182. (0, 2 д.а.).

13. Чернуха Т.С. Інтеграція української системи вищої освіти в європейський освітній простір: компаративні засади / Т.С. Чернуха // Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу: тези доповідей міжнародної наукової конференції (м. Харків, 11 квітня 2019 р.). – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2019. – С. 180 – 182. (0, 2 д.а.).

14. Чернуха Т.С. Вплив культури на систему вищої освіти країн англосаксонської соціально-економічної моделі / Т.С. Чернуха // Актуальні тенденції розвитку освіти, науки та технологій: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бахмут, 16 – 17 травня 2019 р.). – Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут Української інженерно-педагогічної академії, 2019. – С. 77 – 79. (0, 15 д.а.).

15. Чернуха Т. С. Специфіка інституціональних блоків системи вищої освіти України / Т. С. Чернуха// Економіка, освіта, технології в контексті глобальних трансформаційних імператив розвитку: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 16-17 жовтня 2019 р.). – ЧДБК. С. 248 – 251. (0, 2 д.а.).

16. Чернуха Т. С. Інституціональні механізми об'єднання закладів вищої освіти в умовах економічних трансформацій та глобалізації/ Т. С. Чернуха// Передові освітні практики: Україна, Європа, Світ: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 листопада, 2019 р.). – С. 336 – 338. (0, 2 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Чернуха Т.С. Комплементарність розвитку системи вищої освіти в умовах економічної глобалізації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретико-методологічних засад вивчення, обґрунтування та доведення можливостей та шляхів запозичення окремих елементів інституціональних механізмів систем вищої освіти країн різних соціально-економічних моделей в український освітній простір, як інструменту формування умов забезпечення економічного розвитку України. На основі концепції інституціональної архітекtonіки СЕС проаналізовано інституціональні складові системи вищої освіти, що забезпечують функціонування вищої школи як важливого елементу СЕС. Розкрито вплив ціннісних орієнтацій господарських культур на формування освітнього простору відмінних соціально-економічних моделей.

Ключові слова: економічна глобалізація, інституціональна система, комплементарність, система вищої освіти, соціально-економічна модель, трансформація.

ABSTRACT

Chernukha T.S. Complementarity of development of the higher education system in the conditions of economic globalization. - Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.01 - Economic Theory and History of Economic Thought. - Semen Kuznets Kharkiv National Economic University, V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, 2020.

The dissertation is devoted to the research of theoretical and methodological foundations of studying, substantiation and demonstration of possibilities and ways of borrowing of individual elements of institutional mechanisms of higher education systems of countries of different socio-economic models into the Ukrainian educational space. It is an instrument for shaping the conditions for ensuring the economic development of Ukraine. Theoretical foundations and existing methodological approaches to the study of institutional mechanisms of higher education systems are considered and defined.

An important scientific result of the first stage of the study is the disclosure of the content of the institutional structure of the higher education system in terms of the concept of institutional architectonics. Institutional elements of higher education systems have been shown to be structurally and functionally interconnected, interdependent and complementary.

In the course of the research, the specificity of the complementary conditionality of relations in the higher education system as a branch of economy in different socio-economic models (SEM) was determined. The educational space in each SEM differs in the system of complementary interaction of elements of the institutional system of higher education, which are determined by the peculiarities of the value orientations of the

cultures of the peoples of the world, the level of development of the countries belonging to a particular model.

The study of the preconditions for the institutional complementarity of higher education systems reveals the peculiarities of the hierarchical interaction of higher education institutions in different SEMs. The study of the institutional elements of higher education systems of leading SEMs has allowed to determine the general and specific features of the institutional structure of the educational systems of the countries of the world.

The processes of emergence, formation and transformation of higher education system of Ukraine in the course of economic globalization are analyzed. Professional qualifications in the Ukrainian national higher education system have gained the value of both individual, corporate (specific HEI) and social capital. Accordingly, the state, HEI and the individuals themselves are actively involved in their formation. The National Qualification Training System for HEI is different from both the Anglo-Saxon model and the model in most European countries.

The reorientation of demand in the labor market from specific to universal professional qualifications indicates a tendency for Ukraine to lose potential competitive advantages in global markets for goods and services, the production of which requires in-depth specialization and division of labor.

The structural restructuring of the national economy, the demographic crisis, the significant reduction in the number of high school graduates, and the increase in the number of Ukrainians studying abroad make it necessary to substantially correct the activities of the higher education system. An alternative to the closure of the HEI, which leads to the loss of many years of experience in the fields of logistics, knowledge and human capital, could be the creation of powerful regional training centers based on their integration.

Keywords: economic globalization, institutional system, complementarity, higher education system, socio-economic model, transformation.

ЧЕРНУХА ТЕТЯНА СТАНІСЛАВІВНА

**КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В
УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.01- економічна теорія
та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск д.е.н., проф. В. В. Липов

Підписано до друку 14.08.2020 р. Формат 60x84/16. Ум.
друк. арк. 0,9 Гарнітура Times New Roman. Тираж 100 прим.
Замовлення № 1353

Віддруковано з оригінал-макета в друкарні
ТОВ "Промарт". Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК№5748 від 6.11.2017.

61023, м. Харків, вул. Весніна, 12, тел. (057) 717 28 80.
E-mail promart.izdat@gmail.com